

хівець, здатний до саморозвитку, досягає високих вершин у своїй професії, здійснює прогресивні перетворення в суспільстві, спроможний змінити та адаптуватися до нової ситуації, змінюючись і розвиваючись сам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варганова О. Практична підготовка як конкурентна перевага випускників ВНЗ на ринку праці (на прикладі ХГУ «НУА») / О. Варганова // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 84–89.
2. Губер О.О. Підготовка фахівців у ВНЗ: проблеми та шляхи оптимізації / О.О. Губер // Збірник наукових праць. Методика, теорія та практика соціологічно-

го аналізу сучасного суспільства. – Харків : ХНУ ім. В.М. Каразіна, 2001. – С. 441–443.

3. Лузік Е. Креативність як критерій якості в системі підготовки фахівців профільних ВНЗ України / Е. Лузік // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 76–82.
4. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука / Э.С. Маркарян. – М. : Мысль, 1983. – 284 с.
5. Чемерис І. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності та компетенції / І. Черемис // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 84–87.
6. Вища школа на шляху оновлення. – Львів : Світ, 1992. – 120 с.
7. Суд над системою образования: стратегия на будущее. – М. : Педагогика, 1992. – 264 с.

УДК 378.14

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (ОРФОЕПІЧНИЙ РІВЕНЬ)

Білявська Т.М., к. філол. н.,
доцент кафедри початкової освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті порушено проблему орфоепічної грамотності майбутніх учителів початкової школи. З'ясовано причини порушення норм літературної вимови в мовленні студентів та визначено шляхи вдосконалення рівня мовної освіти відповідно до сучасних вимог. Доведено значення правильної вимови в контексті формування якісної професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі освіти.

Ключові слова: професійна освіта, якість освіти, мовна компетентність, орфоепічні норми, літературна вимова, майбутній вчитель, початкова школа.

В статье затронута проблема орфоэпической грамотности будущих учителей начальной школы. Определены причины нарушения норм литературного произношения в речи студентов, а также рассмотрены пути повышения уровня языкового образования в соответствии с современными требованиями. Доказано значение правильного произношения в контексте формирования качественной профессиональной подготовки будущих специалистов в сфере образования.

Ключевые слова: профессиональное образование, качество образования, языковая компетентность, орфоэпические нормы, литературное произношение, будущий учитель, начальная школа.

Bilyavska T.M. FORMATION LANGUAGE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS (PRONOUNCING LEVEL)

The article raised the problem of pronouncing literacy of primary school teachers. We found the reasons of violation of literary speech pronunciation of students and the ways of improving the level of language education in accordance with modern requirements. We proved the importance of correct pronunciation in the context of qualitative training of future specialists in education.

Key words: professional education, quality of education, language competence, pronouncing norms, literary pronunciation, future teacher, elementary school.

Постановка проблеми. Не потребує доведень, що наявність у мові загальноприйнятих норм свідчить про високий рівень її розвитку. Дотримання цих норм є одним із показників відповідного рівня мовної грамотності. Одними з основних мовних норм, які є невід'ємною складовою культури мовлення, є орфоепічні норми. Оволодіння нормами літературної вимови –

одна з умов якісної професійної підготовки майбутніх педагогів. «Орфоепічні норми мають велике суспільне значення, оскільки саме завдяки правильній вимові мова стає зручним засобом спілкування. Дотримання норм літературної вимови є одним із показників загальної культури особистості, створює необхідні передумови для ефективного користування літературним мовленням

у різних сферах суспільної практики – від побуту до закладів освіти, науки, культури, державного управління» [1, с. 114]. У цьому контексті важливим сьогодні видається дослідження питання рівня орфоепічної грамотності майбутніх учителів початкової школи, які формуватимуть мовну компетентність учнів. Водночас досить актуальним є також вивчення проблеми формування мовної компетентності безпосередньо й майбутніх учителів початкової школи. Відомо, що цю ключову компетентність варто досліджувати на різних мовних рівнях. Однак не викликає сумнівів, що орфоепічний рівень посідає одне з провідних місць у якісній професійній підготовці майбутніх фахівців.

Аналіз актуальних досліджень. Питання вивчення формування мовної компетентності на орфоепічному рівні майбутніх учителів початкової школи варто розглядати в педагогічному, лінгвістичному та лінгводидактичному аспектах. Так, проблему компетентнісного підходу в освіті досліджували такі вчені: Бібік Н., Ващенко Л., Єрмаков І., Локшина О., Савченко О., Пометун О., Овчарук Л., Рашкевич Ю., Хомський Н., Хуторський А. та інші. Питання щодо орфоепічних норм та причин їхнього порушення висвітлено в працях вітчизняних мовознавців (Бондар О., Горпинич В., Єрмоленко С., Лобода В., Микитин М., Погрібний М., Тоцька Н., Фашенко М.). У контексті реалізації компетентнісної парадигми сучасної мовної освіти у вищій школі важливими є розвідки відомих українських лінгводидактів (Біляєва О., Пентиліук М., Климової К. та інші). Однак попри те, що все ж існує низка сучасних розвідок щодо формування мовної компетентності майбутніх фахівців у галузі освіти, проте вкрай мало досліджена саме проблема орфоепічної грамотності майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті – дослідити питання формування орфоепічної грамотності майбутніх учителів початкової школи як невід'ємної складової частини якісної мовної підготовки.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано теоретичні та емпіричні методи. У межах теоретичних методів здійснено аналіз і синтез літератури і дидактики, лінгводидактики, українського мовознавства; аналіз державних документів у галузі мовної освіти; аналіз обсягу і змісту підручників та навчальних посібників з української мови для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів; аналіз усного мовлення майбутніх учителів початкової школи; аналіз і синтез передового досвіду роботи науковців, викладачів філологічних дисциплін педагогічних факультетів вищих

навчальних закладів. За допомогою емпіричних методів проведено усне опитування студентів, інтерв'ювання, анкетування та тестування.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми формування орфоепічної грамотності майбутніх спеціалістів вимагає висвітлення лінгвістичної складової цього питання. Так, термін «орфоепія» в сучасному мовознавстві вживають у двох значеннях: по-перше, це розділ науки про мову, що вивчає правила літературної вимови; по-друге, це сукупність норм літературної вимови. Правила української орфоепії визначено відповідно до закономірностей фонетичної системи української літературної мови. Вони відбивають звукові зміни в мовленнєвому потоці, регулюють вимову звуків, звукосполучень у певних фонетичних позиціях. Варто зазначити, що сучасні орфоепічні норми складено на південно-східній діалектній основі (зокрема, здебільшого вони відповідають середньонаддніпрянському говорові). Однак сучасні орфоепічні норми віддзеркалюють також особливості вимови й інших діалектів. Мовознавці стверджують, що «орфоепічні норми характеризуються великою стійкістю» [1, с. 114]. Проте вони можуть поступово змінюватися та удосконалюватися відповідно до змін і вдосконалень фонетичної, особливо лексичної та граматичної систем мови. Норми літературної вимови висвітлено в навчальних посібниках та підручниках із сучасної української літературної мови [3; 6]. Тому основне завдання майбутніх спеціалістів знати їх і, головне, дотримуватися в процесі спілкування. Важливим моментом є також сформулювати розуміння в майбутніх учителів, що в процесі професійної діяльності варто удосконалювати свої знання відповідно до змін, які відбуваються в мові, зокрема й в орфоепії. У цьому контексті важливо наголосити на тому, яке значення має літературна вимова в педагогічній діяльності. По-перше, унормованість вимови – це важлива ознака усного літературного мовлення. Тут логічно порівняти зі значенням орфографічних норм щодо писемної форми літературної мови. По-друге, літературна вимова – зразкова вимова, нормалізована, а значить, це вимова, яка не має просторічних, діалектних та суржикових ознак. Така вимова – це важливий показник загальної культури людини, а особливо вчителя початкової школи, який закладатиме основи правильної вимови учнів.

У результаті дослідження (усного опитування студентів, інтерв'ювання) можемо зазначити, що в мовленні сучасних сту-

дентів спостерігаємо численні відхилення від орфоепічних норм. Тому важливим видається з'ясувати причини порушення цих норм. Найбільш вагомою причиною цього є вплив діалектного оточення. Результати дослідження засвідчують, що більше порушень спостерігаємо серед студентів, які проживають не в місті, а в сільській місцевості. Так, у дослідженні брало участь 90 студентів I, II та III курсів денної форми навчання спеціальності «Початкова освіта» (м. Миколаїв). Серед них 45 студентів, які проживають у місті, та 45 студентів, які проживають у сільській місцевості. За результатами дослідження маємо такі показники: 1) серед студентів, що проживають у місті: рівень А (90 – 100 балів) – 5%; рівень В (80 – 89 балів) – 15%; рівень С (65 – 79 балів) – 35%; рівень Д (55 – 64 бали) – 35%; рівень Е (50 – 54 бали) – 10%; 2) студенти, які проживають у сільській місцевості: рівень А (90 – 100 балів) – 0%; рівень В (80 – 89 балів) – 17%; рівень С (65 – 79 балів) – 32%; рівень Д (55 – 64 бали) – 38%; рівень Е (50 – 54 бали) – 13%.

Наслідком неправильної вимови є вплив близькоспорідненої мови. Якщо в західних регіонах України актуальним є вплив польської мови, то в південних і східних регіонах – безумовно, російської. Загалом явище російсько-української мовної інтерференції відбито не тільки в мовленні студентів, а й школярів, учителів шкіл та навіть викладачів вищих навчальних закладів. Так, спостерігаємо так зване «акання». Згідно з українськими орфоепічними нормами (на відміну від російських) голосний [о] як в наголошеній, так і в ненаголошеній позиції не наближається до [а]. Нормативним в українській мові є така вимова: м[о]локо, в[о]да, д[о]дому, г[о]лова (не вимовляємо [о^а]). У російській мові відповідає нормі інший варіант: олень – [а]лень, опоздать – [а]п[а]здать, сорока – с[а]рока, молоко – м[а]л[а]ко. Натомість ненаголошений [о] в українській мові за правилами може наближатися до [у] перед складом із наголошеними [у] або [і]: к[о^у]жух, з[о^у]зуля с[о^у]бі.

Відповідно до українських орфоепічних правил дзвінкий приголосний у кінці слова та складу вимовляємо дзвінко: ду[б], сні[г], моро[з], кни[ж]ка. У російській мові, навпаки, дзвінкі приголосні в кінці слова оглушуються: стол[п] – столб, сне[к] – снег, рука[ф] – рукав. Такі протилежності у вимові двох мов призводять до численних порушень у мовленні студентів. Такий тип помилок належить до фонологічних вимовних помилок. Помилки такого типу не тільки спотворюють нормативну вимову, а й спричиняють неправильне розуміння

слова. Наприклад, слово *гриб* вимовляємо за нормами – гри[б]. Якщо порушити норми, отримуємо слово з іншим значенням – гри[п] (хвороба).

В українській орфоєпії розрізняють звуки [г] (гортанний, щілинний) та [ґ] (задньоязиковий, проривний). Як і інші звуки, вони здатні диференціювати лексичне значення певних слів: *ґніт* (утиск) – *гніт* (у свічці), *ґрати* (на скрипці) – *грати* (залізни). Тому майбутньому вчителю необхідно не тільки знати особливості вимови цих звуків, дотримуватися їх у мовленні, а й уміти пояснити школярам їхнє значення у розмежуванні різних слів. Однак спостерігаємо, що внаслідок впливу російської мови проривний звук [ґ] вимовляють не тільки в тих словах, де це відповідає нормі (*ґанок, ґудзик, ґава, ґринджоли, ґрати, ґрунт тощо*), а й в інших, які не вживаються із цим звуком (*говір, герої, граються, ґріє тощо*). Найбільш поширеною є ця проблема саме серед студентів, які проживають в місті. Крім цієї причини, існує ще й інша. Варто зазначити, що літеру *г* взагалі було вилучено з алфавіту (з 1933 року до 90-х років цієї літери не було в українській абетці). Це позначилося на сучасній нормативній вимові цього звука. Тобто в тих словах, де є нормативною вимова звука [г] (*аґрус, ґелґотати, ґедзь*), вимовляють [г].

Під впливом російської мови пом'якшують у вимові шиплячий приголосний [ч]: ні[ч], пі[ч], [ч]ому, [ч]ого, кур[ч]а. Згідно з орфоепічними нормами української мови шиплячі приголосні [ж], [ч], [ш] вимовляємо твердо. Тому нормативною буде така вимова: ні[ч], пі[ч], [ч]ому, [ч]ого, кур[ч]а. Проте варто зауважити, що ці приголосні можуть бути пом'якшеними перед [і]: [ж]інка, гру[ш]і, [ч]ітко. Із цієї ж причини спостерігаємо відхилення від норми у вимові звука [р]. Так, за українськими нормами цей звук у кінці слова та складу вимовляємо твердо: ліка[р], буква[р], секрета[р], пові[р]те. Однак на зразок російської вимовляють: ліка[р'], буква[р'], секрета[р'], пові[р']те.

Порушення правил вимови також спричинено впливом правопису. Часто школярі та студенти намагаються у вимові копіювати написання слів. Наприклад, слова *сміється, смієшся, бавишся, братство, вимовляється* вимовляють так, як і пишуть. Проте відповідно до орфоепічних норм варто вимовляти так: [см'ієц':а], [см'ієс':а], [бави'с':а], [брацтво], [ви'моул'аєц':а]. Крім цього, внаслідок графічного впливу спостерігаємо окрему вимову звуків [д], [з] та [д], [ж] на місці африкат [дз], [дж]. Причиною цього є позначення їх на письмі дво-

ма буквами. Тому за українськими нормами маємо вимовляти слова *дзвін*, *джміль*, *дзвякнути*, *джбан*, *дзиґа*: [дзвін], [джміл'], [дзв'якнути], [джбан], [дзиґа]. Відповідно, майбутні вчителі повинні не тільки знати ці правила вимови, а й дотримуватися їх у своєму спілкуванні. Однак є випадки, коли сполучення літер *дж* та *дз* позначають два звуки. Це відбувається за умови, коли вони належать до різних морфем. Так, у словах типу *підземелля*, *підзахисний*, *підзаголовок* сполучення *дж* та *ддж* позначають окремі звуки. Тому доречним тут буде запропонувати студентам низку вправ, де потрібно розподілити слова з буквосполученнями *дж* та *дз* на дві групи: перша група – буквосполучення, які позначають один звук; друга група – буквосполучення, що позначають два звуки.

У мовленні студентів, зокрема мешканців міста, можемо визначити ще один тип помилок. Помилки такого типу належать до фонетичних вимовних помилок і полягають у неправильному використанні варіацій фонем. Так, українська орфоєпія допускає вимову приголосного [т'] з наближенням до [ц'] за умови, якщо [т'] стоїть після [с'] у словах типу *стіна* [с'т'іна] або *радість* [рад'іс'т'і]. Проте в таких словах, як *життя* і *тіло*, наближення приголосного [т'] до [ц'] є порушенням українських орфоєпічних норм. Тому не можна вимовляти: *життя* [жит'іа] або *тіло* [т'іло].

Таким чином, у мовленні сучасних студентів можемо констатувати численні відхилення від орфоєпічних норм української мови, які насамперед пов'язані з відповідною сферою спілкування, впливом іншої мови, просторіччя, діалектів, орфографії та й, найголовніше, недостатнім знанням вимовних норм. У цьому контексті постає логічне запитання: чому маємо такий рівень знань серед сучасної молоді? Адже не такі вимоги ставить суспільство щодо майбутнього вчителя початкової школи.

Студенти спеціальності «Початкова освіта» вивчають матеріал щодо орфоєпічних норм сучасної української мови в межах курсів «Сучасна українська літературна мова з практикумом» (розділ «Орфоєпія») та «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Відомо, що згідно з новими тенденціями впродовж декількох останніх років відбувається значне скорочення аудиторних годин. Значну частину матеріалу (приблизно 70% відсотків) за робочими програмами розподілено на самостійне опрацювання. Тому, як правило, розділ «Орфоєпія» пропонують на самостійне опрацювання. Однак не викликає заперечень теза про те, що саме орфоєпічні норми

варто було б вивчати в межах аудиторної роботи. Зокрема, важливим є опрацювання матеріалу саме на лекції, де студентам ґрунтовно висвітлили б теоретичну складову цієї важливої теми. Також не меншої вартості мають і практичні заняття, на яких необхідно застосовувати різні види робіт та завдань щодо вироблення орфоєпічних навичок студентів. Важливою в цьому контексті є та мовна атмосфера, в якій проходить практичне заняття. Тут актуальним є використання аудіо- та відеозаписів, унаслідок чого студенти слухатимуть зразки нормативної вимови. Необхідно також пропонувати тестові завдання, різні запитання щодо перевірки знань теоретичного матеріалу з цієї теми. Крім цього, варто урізноманітнювати практичну роботу та пропонувати завдання наступного характеру: 1) запишіть слова фонетичною транскрипцією (використання фонетичної транскрипції дає можливість віддзеркалити в письмовій формі вимову того чи іншого звука, складу, слова чи цілого тексту); 2) відпрацюйте вимову зазначених слів; 3) зробіть відеозапис найбільш досконалого варіанта вимови, який відповідатиме чинним орфоєпічним нормам; 4) запишіть слова фонетичною транскрипцією та з'ясуйте, в яких позиціях відбувається наближення [о] до [у], [е] до [и], [и] до [е]; 5) запишіть слова у дві колонки: ті, в яких звуки вимовляємо чітко, ті, де певні звуки вимовляємо з наближенням; 6) слова, які подано у фонетичній транскрипції, записати орфографічно; 7) зазначте, який фонетичний запис слів відбиває нормативну вимову; 8) установіть відповідність між кількістю букв та звуків у поданих словах; 9) записати слова, які ви вживаєте у своєму мовленні, і які викликають у вас сумніви щодо нормативної вимови (правильність вимови перевірити за орфоєпічним словником); 10) прочитати слова та розподілити їх за відповідними нормами вимови. Крім цього, не менш ефективною також є робота зі словниками. Студенти повинні знати відповідні лексикографічні джерела, та використовувати їх в подальшій педагогічній діяльності [2; 6].

Висновки. Таким чином, щоб реалізувати всі види робіт та зазначених завдань, необхідно щонайменш одне лекційне та одне практичне заняття з теми «Орфоєпія». Відповідно до чинних робочих програм вивчення цієї теми відбувається або в межах опрацювання інших тем, або взагалі вивчено на самостійне опрацювання. Не викликає сумнівів, що саме зразки правильної вимови можна почути в процесі фахового спілкування, а виробити відповідні уміння, навички можна під час відповідної аудитор-

ної роботи. Самостійне ж опрацювання цієї теми вкрай мало сприятиме формуванню відповідного рівня знань.

Необхідно зауважити, що орфоєпія безпосередньо пов'язана з вченням про звукову систему мови, тобто фонетикою. Водночас орфоєпія тісно пов'язана й з акцентологією (розділ мовознавства, який вивчає норми наголошення слів). Тому формування мовної компетенції на орфоєпічному рівні може відбуватися за умов ґрунтовного вивчення зазначених мовних розділів.

Сьогодні, коли актуальним є питання формування мовної компетентності майбутнього вчителя, досить гостро постає проблема орфоєпічної грамотності майбутніх фахівців. Адже не викликає сумнівів, що орфоєпічна компетенція є складовою фахової мовної підготовки майбутніх педагогів. Відомо, що мовна компетентність вчителя не визначається тільки цією складовою частиною. У цьому контексті варто зазначити, що важливим є також формування мовної компетентності на всіх мовних рівнях, зокрема фонетичному, лексичному, фразеологічному, морфологічному та синтаксичному. Однак орфоєпічна грамотність є чи не найважливішою ознакою професійного мовлення вчителя.

Вивчення питання формування мовної компетентності майбутніх учителів почат-

кової школи (на орфоєпічному рівні) потребує більш ґрунтовного дослідження. Адже сьогодні суспільство вимагає професійного вчителя, який відповідатиме всім вимогам сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар О.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібн. / О.І. Бондар, Ю.О. Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с. (Альма-матер).
2. Орфоєпічний словник української мови: [у 2 т.] / [уклад. : М.М. Пешак та ін]. – К. : Довіра, 2001. – Т. 1. – 955 с.; Т. 2. – 918 с. – (Словники України).
3. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я.Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін. ; за ред. М.Я. Плющ. – [5-те вид., стер]. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.
4. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 66–72.
5. Рашкевич Ю.М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю.М. Рашкевич. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 168 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В.М. Русанівський О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 1038 с.